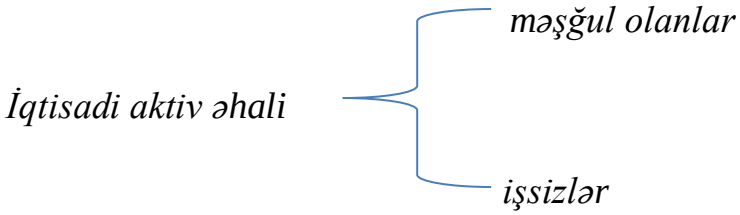
9. Məşğulluğun səviyyəsini nümunə misal üzərindən hesablayın. Məşğulluğun sosial-iqtisadi strukturunu şərh edin.. (cetin)

İqtisadiyyatın bazar yönümlü inkişafı iş qüvvəsinin transformasiyasına səbəb olmuşdur. Əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi məsələsinə 2 istiqamətdə baxmaq olar. Bir tərəfdən işsizliyi ləğv etmək üçün bütün işləyə bilən əhalinin işlə təmin olunması. İkinci bir tərəf iqtisadiyyatın tələbatını ödəyə bilən ixtisaslı kadrların, mütəxəssislərin işlə təmin olunması. Əmək resurslarının səmərəli bölgüsünün konkret metodikası yoxdur, lakin qanunauyğunluğu vardır. Belə ki, bu zaman ilk əvvəl maddi istehsalın tələbatı, onun da daxilində olan sahələrin tələbatı ödənilir. Bu ardıcıllıqla olan sahələrin də işçi qüvvəsinə olan tələbatı ödənilir. Lakin bu zaman müəyyən mütənasiblik - ümumi əhali ilə əmək resursları arasında, maddi istehsalla xidmət sahələri və kənd təsərrüfatı arasında və s. mütənasiblik gözlənilməlidir.

İqtisadi fəal əhalinin sayının əmək qabiliyyətli əhalinin sayına faiz nisbətinə əhalinin *iqtisadi fəallığı əmsalı* deyilir. İşsizlərin sayının iqtisadi fəal əhalinin sayına faiz nisbəti isə *işsizliyin səviyyəsini* səciyyələndirir.

Əməyin kəmiyyətini və strukturunu müəyyən edən əmək ehtiyatlarından fərqli olaraq, əmək potensialı əmək ehtiyyatlarının keyfiyyətini və potensial imkanlarını xarakterizə edir. Kəmiyyət nöqteyi nəzərdən əmək potensialının sinonimi "*iqtisadi aktiv əhali*" sayılır.

Məşğulluq və işsizlik vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərə aiddir: qeyri-institusional əhali, məşğul əhalinin sayı, işsiz əhalinin sayı, işçi qüvvəsinə daxil olmayan şəxslərin sayı.

Məşğulluğun səviyyəsi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$S_m = \frac{M}{İ_f} \times 100\%$$

S_m - məşğulluğun səviyyəsi, **M** - məşğulluq, **$İ_f$** - iqtisadi fəal əhali.

Məşğulluğun sosial-iqtisadi strukturu aşağıdakı kimidir:

- muzdla işləyənlər;
- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar;
- əmək qabiliyyətini itirənlər, məzuniyyətdə olanlar, ixtisasını artıranlar və s;
- sərbəst fəaliyyətlə məşğul olanlar;
- vəzifələrə seçilənlər və təyin olunanlar;
- hərbi xidmətdə və digər hərbi işdə olanlar;
- təhsil alanlar.

10. İşsizliyin orta aylıq səviyyəsini nümunə misal əsasında hesablayın. (cetin)

15. Minimum istehlak səbətinin mahiyyətini və tərkibini praktiki əsasda izah edin. Sosial qanunları xarakterizə edin.

Minimum istehlak səbəti əhalinin sosial - demokratik qrupları üzrə, bir nəfərin və ya ailənin xərc maddələri üzrə aşağıdakı tərkibdə formalaşdırılır:

- ərzaq məhsullarının minimum toplusu;
- fərdi və ailəvi istifadə olunan qeyri - ərzaq mallarının minimum toplusu (geyim, təsərrüfat, mədəni-məişət, sanitariya əşyaları, dərmanlar və s);

- xidmətlərin mınimum toplusu (mənzii - kommunal, nəqliyyat, rabitə, məişət, təhsil, mədəni - maarif, müalicə - istirahət xidmətləri və s.).

Minimum istehlak səbətinin tərkibi dövlət elmi idarə və müəssisələrinin, qeyri - hökümət təşkilatlarının iştirakı ilə mivafiq icra hakimiyyət orqanı tərəifndən üç ildə bir dəfədən az olmayaraq müəyyənləşdirilır.

Sosial qanunlar iqtisadi qanunlar sistemində fəaliyyət göstərir. Hər bir iqtisadi prosesin sosial tərəfi mövcud olduğu üçün, onlar qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər.

Sosial qanunlar sisteminə aşağıdakı qanunvericinik bazası daxildir:

- Sağlamlıq haqqında qanun;
- Tibbi sığorta haqqında qanun;
- Mədəniyyət haqqında qanun;
- Tarixi abidələrin bərpası və qorunması haqqında qanun;
- Elm və incəsənət sahələri haqqında qanun.

Əhalinin həyat səviyyəsini və sosial inkişafını müəyyən edən iqtisadi-sosial qanunlar aşağıdakılardır:

- əhalinin istehlak büdcəsi haqqında qanun;
- gömrük məcəlləsi;
- vergilər haqqında qanunlar;
- dövlət büdcəsi haqqında qanun;
- ətraf mühitin qorunması haqqında qanun;
- məşğulluq haqqında qanunlar.

İqtisadi və sosial qanunlar real vəziyyəti yenidən təşkil etmək üçün düşünülür, onlar obyektiv qanunlardır. Qanunların tərtibi dünya ölkələrində olan inkişaf meyllərinə uyğun spesifik xüsusiyyətləri nəzərə almaqla işlənib hazırlanır. Qanunların texnologiyasında təşəbbüskar kimi ölkə prezidenti, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, Milli Məclisin uyğun komissiyaları çıxış edir. Belə ki,

həmin problemlər qoyulur, onun məqsədi, mexanizmləri seçilir, sonra isə tənzimləmənin əsas müddəaları işlənib hazırlanır.

Sosial sahələr qanunvericilik obyekti olaraq sosial siyasətin reallaşmasının hüquqi əsasıdır. Sosial qanunlar Milli Məclisin Sosial Siyasət Komissiyası tərəfindən işlənib hazırlanır, parlament tərəfindən təsdiq olunur. Sosial qanunlar sahələr üzrə həm də insanın həyat səviyyəsi ilə bağlı olan vəzifələri həyata keçirir. Sosial qanunların obyektləri sosial problemlərdir. Onun mexanizmləri həyat səviyyəsini yüksəltmək, gənclərin inkişafını təmin etmək, sosial mühiti yaxşılaşdırmaq, əhalinin və aztəminatlı kateqoriyaların hüquqlarını və onların vəzifələrini müəyyənləşdirmək, bu insanların perspektiv gələcək inkişafına hüquqi baza yaratmaqdan ibarətdir. Bu sxem həm də sosial sahələr üçün də xarakterikdir. Sosial qanunların spesifik xüsusiyyətləri odur ki, onlar daha da dövlətin himayəçilik siyasəti ilə inkişaf edir, dövlətin mexanizmləri, ümumbüdcəsi, sosial təminatlar, maddi və təşkilati yardımlar, əhalinin mənafeyinin qorunması tədbirləridir. Sosial obyektlər dövlət tənzimlənməsinin obyektləridir. Onun əsas resursları dövlətin mülkiyyətində olan resurslarla təmin olunub və konstitusiya hüquqlarına uyğun olaraq hər bir şəxsin pulsuz ehtiyaclarını ödəmək vəzifəsini həyata keçirir. Sosial qanunlar sistemlidir. Çərçivə qanunları və o qanunlardan ayrılan qanunlar var. Məsələn, mədəniyyət haqqında qanun çərçivə qanunudur. Mədəni və mənəvi dəyərlərin qorunması, inkişafı, yerləşməsi, funksiyası hüquqi və təşkilati-iqtisadi bazasını müəyyənləşdirir. Bu qanunlardan çıxan digər qanunlar törəmədir. Məsələn, tarixi abidələrin qorunması, muzeylər, kinolar haqda qanunlar.

20. Dövlətin sosial zəmanətlər sistemini və minimum sosial standartların tətbiqi məsələlərini təhlil edin. (cetin)

Əsas sosial zəmanətlər Konstitusiyada, hökumətin qərarlarında təsbit olunur və sosial siyasətdə öz əksini tapır. Müasir mərhələdə dövlət sosial müdafiə sistemi özünü iki əsas funksiyada göstərir. Birinci pensiyaçılara,

qocalara, əlillərə və bu qəbildən olan digər əhali kateqoriyalarına sosial ödənişlərin verilməsi və sosial xidmətlərin göstərilməsidir. Bu funksiya sosial cəhətdən ən zəif cəmiyyət üzvlərinə dövlət qayğısı və sosial xeyriyyəçilik prinsipinə əsaslanır. Eyni zamanda sosial müdafiə sosial zəmanətlər sistemi vasitəsi ilə əhalinin bütün kateqoriyalarına şamil edilir.

Sosial zəmanətlər - uzunmüddətli fəaliyyət göstərən mexanizmdir və dövlətin qanunla nəzərdə tutulmuş və vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının həyata keçirilməsinə yönəldilmiş öhdəliklərdir. Sosial zəmanətlərin təmin edilməsi, əhaliyə sosial xidmət göstərən sahələr blokuna münasibətdə, dövlət siyasətinin prinsiplərini həyata keçirmədən mümkün deyildir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- bütün vətəndaşlar, yaşayış yerindən və gəlirlərindən asılı olmayaraq, müəyyən pulsuz və ya güzəştli xidmətlər minimumu ilə təmin olunmalıdır;

- hər bir vətəndaş öz istəyinə uyğun olaraq xidmətlərin əldə etmə yerini və onları təklif edən obyekti seçmək imkanına malik olmalıdır;

- sosial xarakterli xidmətlərin təklif edilməsində dövlət və özəl təşkilatların tam bərabər hüquqları təmin edilməlidir;

- qanunvericilik aktları sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasına və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinə yönəldilməlidir;

- sosial kompleksin fəaliyyəti cəmiyyətin bütün təbəqələrinin və sosial qruplarının müxtəlif tələbatlarının daha tam və keyfiyyətlə ödənilməsinə istiqamətlənməlidir;

- sosial sahələrin və müəssisələrin fəaliyyəti, ilk növbədə sosial, sonra isə iqtisadi meyarlardan çıxış edərək qiymətləndirilməlidir;

- hər bir yekcins obyektlərin yarımsahəsində və ya qrupunda təsərrüfat mexanizmi, həmin obyektlərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirilməyə uğraya bilər.

Dövlətin sosial zəmanətləri əsasında minimum sosial standartlar durur.

Minimum sosial standartlar - qanunvericiliklə müəyyən olunmuş norma və normativlərdir, sosial müdafiənin minimum səviyyəsini təsbit edir və ondan aşağı səviyyəyə düşmək yolverilməzdir.

Ən zəruri minimum sosial standartlar qanunla təsbit olunur, bununla da dövlət bütün səviyyələrdə icra hakimiyyətləri üçün, həmçinin bütün mülkiyyət növlərində işləyənlər, işəgötürənlər və sahibkarlar üçün onların təminatını mütləq edir.

Dövlətin minimal sosial standartları ali təhsil, ibtidai təhsil, işsizlikdən müdafiə, işsizlik müavinəti, səhiyyə xidməti, mədəniyyət, idman və istirahət sahələrində tətbiq olunan minimal hədlərdir.

Dövlətin sosial zəmanətləri sosial xidmət, əməyın ödənilməsinin minimum məbləği, pensiya təminatı, dövlət müavinətlərini əhatə edir.

Əməyin ödənilməsi sahəsində minimum dövlət standartları - əməyin ödənilməsinin minimum məbləği və büdcə sahəsi işçilərinin əməyinin ödənilməsi üzrə vahid tarif cədvəli ilə müəyyən olunur. Minimum əmək haqqı - ixtisassız əməklə məşğul olan işçinin əmək haqqı səviyyəsidir və onun təkrar istehsalı üçün normal şərait yaratmaq məqsədi güdür. Bu məbləğ qanunvericiliklə, yaxud xüsusi razılaşmalarla müəyyən edilir.

25. Real praktikada və tədqiqat işlərində istifadə olunan metodları təhlil edin. (cetin)

Real praktikada və tədqiqat işlərində aşağıdakı metodlardan istifadə olunur: 1. Balans metodu;2. Birbaşa hesablama metodu;3. İqtisadi riyazi metodlar;4. Normativ metodlar;5. Eksperiment metodu;6. Faktorlar üsulu.

Hər bir metodun tətbiqi üçün real formalaşan dinamika əsas götürülür. Metodların tətbiqinin nəticəsi və reallığı istehlak göstəricilərinin əhatə dairəsindən xeyli asılıdır.Balans metodu istehlakın xalq təsərrüfatı balansı sistemində əlaqəsini təmin edir.

Birbaşa hesablama metodu mövcud istehlakın dinamikası arasında qanunauyğunluqların parametrləri əsasında perspektiv inkişaf haqqında hesabatların verilməsidir. Real həyatda bu şərh etdiyimiz hesablama müxtəlif ifadələrlə reallaşır: xətti; qeyri-xətti; parabola; hiperbola və s.

$$y= a+bx;\ y= ax+bx^2+c;\ y= ax^2+bx^3+cx+d$$

və s. verilmiş sistemdə analitik ifadələrdən real həyata uyğun olan qanunauyğunluqlar seçilir. Bu qanunauyğunluqların parametrləri statistik rəqəmlərlə hesablanır.

İqtisadi riyazi metodlar istehlakın formalaşmasına və dinamikasına təsir edən kompleks amillərin bir-birləri ilə təsirini ölçmək, qiymətləndirmək və proqnoz vermək üçün istifadə olunur. Bu metodlar dəqiq hesablama metodudur.

Normativ yanaşma metodları müəyyən standartlara uyğun tələbat və istehlakın artım tempini və strukturunu tənzimləməyə deyilir. Normativlər iki əsas aspektdə cəlb olunur. 1. Ali məqsədlərin tələb və istehlakın normativ bazası əsasında hesablanmasına; 2. Həmin məqsədlərə nail olmaq üçün bütün resursların istifadəsinin normativ əsaslarla tənzim olunmasına.

Eksperiment metodu ayrı-ayrı istehlak (konkret) ərzağın, qeyri-ərzaq məhsullarının, xidmətin, məhsuldarlığın mənəvi sosial inkişafa təsirini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Xüsusi laboratoriya şəraitində əhali ilə açıq söhbətdə toplanılan fikirlərin, çoxluğun fikrini nəzərə almaqla hesablanılır

30. Sosial siyasətin səmərəliliyini müəyyən edən indikatorları şərh edin. İnsan inkişafı anlayışını və onun əsas göstəricilərini praktiki əsasda izah edin. (cetin)

Məsuliyyətli və səmərəli sosial siyasət, əhalinin xarakteristikalarında baş verən dəyişikliklər haqqında informasiyanın təhlilinə, bu dəyişikliklərin sosial təhlükəsizliyə təsirinin qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır. *Sosial siyasətin səmərəliliyini müəyyən edərkən, müxtəlif indikatorlardan istifadə olunur ki, onlar da aşağıdakılardır:*

- həyat səviyyəsi göstəriciləri (gəlirlər üzrə desil əmsalı, təmərküzləşmə indeksi (cini indeksi), yoxsulluq həddi, əhalinin sosial stratifikasiyası əmsalı, tələbatların ödənilmə səviyyəsi, gəlir və xərclərin strukturu və s.);
- minimal dövlət standartları (yaşayış minimumu, minimal əmək haqqı və s.);
- sosial-demoqrafik göstəricilər (ömür müddəti, doğum, ölüm dinamikası);
- əhalinin iqtisadi fəallığı göstəriciləri (müxtəlif sektorlarında məşğul olanların nisbəti, məşğulluq və işsizlik səviyyəsi, əhalinin mühacirəti və səbəbləri);
- sosial gərginlik göstəriciləri (siyasi tədbirlərdə, tətillərdə iştirak, işsizlik həddi, cinayətkarlığın dinamikası, korrupsiya və s.);
- sosial sferanın inkişafı göstəriciləri (dövlət və özəl sektorun payı, büdcədənkənar sosial fondlar, pullu, güzəştli və pulsuz xidmətlərin nisbəti və s.);
- ÜDM-da ekologiyaya çəkilən xərclər.

İnsan inkişafı anlayışı - 1990-cı ildə BMT-nın İnkişaf Proqramı tərəfindən daxil edilmiş və həmin vaxtdan geniş surətdə istifadə edilməyə başlanmışdır**.** İnsan inkişafı indeksi (III) dörd paradiqmadan (məhsuldarlıq, bərabərlik, sabitlik və imkanların genişləndirilməsi prinsipləri) ibarətdir və üç göstərici ilə ölçülür.

Məhsuldarlıq prinsipində o nəzərdə tutulur ki, insanlar gərək öz fəaliyyət məhsuldarlığını artırmaq imkanlarına malik olsunlar, gəlir əldə edilməsi prosesində fəal iştirak etsinlər və pul qazanmaq üçün zəhmət çəksinlər. Buna görə də iqtisadi artım insan potensialının inkişafının əsas modellərindən biri hesab edilir.

Bərabərlik prinsipi dedikdə isə, hər şeydən əvvəl insanların ilk başlanğıcından bərabər imkanlara malik olması nəzərdə tutulur. İqtisadi və siyasi həyatda mövcud olan imkanlardan istifadə edilməsində yaranmış bütün maneələr ləğv olunmalıdır.

Sabitlik prinsipi - mövcud imkanlara yiyələnməyin indi və gələcəkdə əlverişli olmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

İmkanların genişləndirilməsi prinsipi dedikdə isə, nəzərdə tutulur ki, inkişaf insanların gücü ilə həyata keçirilməli və təkcə onların maraqlarına yönəldilməməlidir. İnsanlar, onların həyatını müəyyən edən başqa qərarların qəbul edilməsi prosesində də iştirak etməlidirlər.

İnsan inkişafı indeksini müəyyən edən mühüm göstəricilər arasında üçü ən mühümdür: ehtimal edilən ömür müddəti; təhsil səviyyəsi; adambaşma düşən ÜDM.

Birlikdə götürdükdə isə, onlar üç əsas keyflyyəti əks etdirir: uzun və sağlam həyat tərzi; bilik səviyyəsi; layiqli həyat səviyyəsi.

35. Sosial xidmətlərin ünvanlı təqdimat mexanizmlərini paktiki əsasda müqayisəli şəkildə təhlil edin. (cetin)

Ehtiyacı olanlara müavinətlərin və xidmətlərin ünvanlı təqdimatının əsas mexanizmləri mövcuddur və onları hər bir mexanizmin inzibati ehtiyaclarını nəzərə almaqla qruplaşdırmaq olar.

a) şəxsin müavinət alma ərizəsini bəyənmək və ya bəyənməmək haqda müdiriyyətin (idarənin) qərarını tələb edən, ehtiyacı olanların fərdi qiymətləndirilməsi mexanizmləri. Qərarın qəbul olunması üçün əsas dolanacaq imkanlarını və ya ərizəçinin qidalanması ilə bağlı vəziyyətin yoxlanılmasıdır;

b) oxşar, asan aşkara çıxan xüsusiyyətlərə malik olan əhali qruplarına kömək hüququnu təmin edən, qrup və ya coğrafi ünvanlılıq mexanizmləri;

c) avtomatik ünvanlılıq (özünəünvanlılıq) mexanizmləri, namizədlərin iştirak haqqında fərdi qərarlarına arxalanır. Adətən bu proqramlar, nəzəri olaraq, hamı üçün açıqdır, əslində isə onlar elə işlənib hazırlanır ki, yoxsul olmayan şəxslər tərəfindən sui-istifadənin qarşısı alınsın. Çox vaxt bu proqramlar, yalnız yoxsulların istifadə etdiyi mallara, uşaq mallarına edilən maliyyə yardımı şəklində təzahür edirlər.

Fərdi qiymətləndirmə - bu, ən dəqiq, ancaq inzibati nöqteyi-nəzərdən ən baha başa gələn üsuldur. Hər bir ayrıca namizədin ərizəsinin nəzərdən keçirilməsi, birinci, gəlir səviyyəsinin uçotunu, ikinci, əlavə meyarlar əsasında sosial sektorun işçisi tərəfindən ailə vəziyyətinin qiymətləndirilməsini daxil edən, ətraflı şəxsi informasiyanı tələb edir. Bu üsuldan o vaxt istifadə oluna bilər ki, ünvanlanacaq qrupu dəqiq müəyyən etmək mümkün olsun və etibarlı informasiyanın alınması üçün kifayət qədər yaxşı inzibati imkanlar olsun.

Qrup ünvanlılığı mexanizmi hər hansı bir açıq-aydın xüsusiyyətlərə malik olan bütün kateqoriyalara tətbiq oluna bilər. Bu xüsusiyyətləri iki qrupa bölmək olar: konkret coğrafı ərazidə yaşama ilə müəyyən edilmiş xüsusiyyət; hərbi xidmətdə olanlar, tələbələr, çoxuşaqlılar, dul qadınlar və s.qrupuna aid olunma ilə müəyyən olunmuş xüsusiyyət. Bu yanaşma, fərdi qiymətləndirmə ilə müqayisədə, daha az müfəssəldir və arzuolunmaz şəxslərin daxil edilməsi riski yüksəkdir. Bu yanaşmanın üstünlüyü ondadır ki, o, daha az xərclərlə bağlıdır və onu tətbiq etmək daha asandır. Bundan başqa, güzəştlərdən istifadə hüququnun fasiləsiz təmin olunmasına daim yenidən baxılmasını tələb edir.

Avtomatik ünvanlılıq potensial rıfah və xidmət alanların fərdi qərarlarına əsaslanır və adətən əks-ünvanlılığın aləti kimi istifadə olunur ki, yoxsul olmayan şəxslərin proqramın rifah və xidmətlərindən istifadəsinə yol verilməsin. Qəbul olunan qərarlara təsir vasitələri: yoxsul hesab olunmayan rayonlarda rifahı əldə olunma imkanı (əldə olunma imkanınm olmaması); rıfahın (xidmətin) aşağı keyfıyyəti və ya həmin rifah və xidmətdən istifadə edən şəxslərə münasibətdə mənfi ictimai fıkir **"*damğa*".**

Bu, seçim qabiliyyəti ən aşağı olan mexanizmdir və digər mexanizmlərə nisbətən daha çox qeyri-səmərəliliyi və sui istifadəni şərtləndirir. Onun üstünlüyü - minimal inzibati fəaliyyət və yenidən baxılma mexanizminin praktiki olaraq yoxluğudur.

36. Sosial sığortanın mahiyyətini və formalarını izah edin(5)

Sosial sığorta — fiziki şəxslərin (vətəndaşların) itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır. Belə ki, itirilən gəlirlərə əmək haqları, əmək haqqına əlavələr, başqa ödənclər və digər xərclər daxildir. Sosial sığorta əhalinin həyat fəaliyyətini, sağlamlığını, yığım və istehlakını, təhlükəsizliyini və əmlakını təkrar istehsala qaytarmaq üçün, həmçinin sığorta

hadisəsi baş veribsə bərpası və çəkilən maddı, mənəvi zərəri ödəmək üçün tətbiq edilir.

Sosial sığortanın iştirakçıları sığortaçı, sığortaedənlər və sığortaolunanlardır.

Sığortaçı — Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məcburi dövlət sosial sığortası və ya könüllü sığorta üzrə fəaliyyəti həyata keçirən və sığorta fondlarını idarə edən hüquqi şəxslərdir.

Sığortaedənlər — Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının və ya xarici dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış hüquqi şəxs statusunda olan müəssisə, idarə və təşkilatlar, onların filial və nümayəndəlikləri, seçkili orqanlar, habelə özünü və ya başqasını sosial sığorta edən digər şəxslərdir.

Sığortaolunanlar — xeyrinə sığorta fəaliyyəti həyata keçirilənlərdir.

Sosial sığortanın formaları dedikdə sosial siğorta vəsaitlərinin istifadə olunma formaları başa düşülür. Sosial sığorta vəsaitləri ödəmə, xidmətlərin maliyyələşdirilməsi və güzəştlər verilməsi formalarında istifadə edilir. Həm sosial-iqtisai mənasına, həm də ehtiyatların həcminə görə əsas yeri pul ödəmələri tutur. Bu pul ödəmələri pensiyalar və yardımlar kimi çıxış edir.

Sosial sığorta iki formada mövcuddur: məcburi dövlət sığortası və könüllü (əlavə) sığorta.

Məcburi sosial sığorta, məqsədli büdcədənkənar (dövlət yaxud ictimai) fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilən dövlət sosial zəmanətlərinin bir növüdür. Burada natamam özünümaliyyələşdirmə prinsipi həyata keçirilir. Belə fondlar kəsirdə qaldıqda, dövlət onlara büdcə vəsaitindən kömək edir və bu fondların maliyyə sabitliyinə zəmanət verən və məcburi sosial sığorta proqramını həyata keçirən subyekt kimi çıxış edir.

Könüllü sosial sığorta, dövlətin (büdcənin) sığorta dəstəyinin olmaması şəraitində, kollektiv həmrəylik və qarşılıqlı yardım prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Onun

fərqləndirici cəhətləri - sığorta fondlarının idarəçiliyində demokratizm, özünü idarəçilik prinsiplərinin tam reallaşması, işə götürənlərin və muzdlu işçilərin sosial partnyorluğu, sığorta ödəmələrinin və proqramlarının sığorta edənlərin gəlirlərindən sıx asılılığıdır.

Sosial sığortanın formalarından biri də tibbi sığortadır. Tibbi sığorta müəyyən səbəblər üzündən sağlamlığın itirilməsi hallarında əhalinin maraqlarının sosial müdafiəsi formasıdır. Tibbi sığorta vətəndaşların tibbi xərclərinin kompensasiya edilməsi ilə əlaqədardır ki, bu da tibbi yardımın alınması formasında həyata keçirilir. Bu sığorta həmçinin sağlamlığın qorunması ilə əlaqədar olan digər xərclərlə bağlıdır. Həmin xərclər sığorta obyektlərinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır və sığorta olunan şəxslərin müalicəsi zamanı aşağıdakı işlərə xərclənir:

- həkim mütəxəssislər tərəfindən xəstələrin müayinəsi və ambulator şəraitində lazımi müalicələrin aparılması;
- tibbi ləvazimatların əldə edilməsi;
- daimi tibbi müəssisələrdə yaşama;
- profilaktik tədbirlərin aparılması.

37. Sosial sığorta hadisəsi, sığorta ödəmələri və sosial sığortanın prinsipləri haqqında açıqlama verin(5)

Sosial sığorta hadisəsi elə bir haldır ki, onun baş ver¬mə¬si ilə sığorta olunanın sığorta təşkilatından sığorta ödə¬ni¬şi almaq hüququ yaranır. Sosial sığorta hadisəsinə aşağıdakılar daxildir:

- pensiya yaşına çatmaq;
- əlil və ya 18 yaşınadək sağlamlıq imkanları məhdudluğunun olmaq;
- ailə başçısını itirmək;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün);

- hamiləlik və doğum;
- uşağın anadan olması;
- uşağa qulluq;
- ölüm;
- sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti;
- işsiz olmaq (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün).

Qeyd edək ki, sosial sığortanın formaları olan məcburi dövlət sosial sığortası bu maddədə gös¬tə¬ri¬lən bütün hadisələr üzrə, könüllü (əlavə) sosial sığorta isə tərəflərin seçdiyi sığorta hadisələri üzrə aparılır.

Müasir şəraitdə sosial sığorta xarakterik olaraq əmanətlərin sığortalanması və sosial müdafiə fonduna ayırmalar, pensiyaların sonrakı həcmini və bankların böhranı zamanı əmanətçiyə dəyən zərəri ödəmək üçün yaradılır.

Sosial sığortanın həyata keçirilməsi müəyyən prin¬sip¬lərlə həyata keçirilir. Sosial sığortanın prinsipləri aşağıdakılardır:

- sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- sosial sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi;
- sosial sığorta subyektlərinin hüquq bərabərliyi;
- dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;
- məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması.

Bir çox ölkələrdə inkişaf etmiş iqtisadi sistemləri sosial sığorta sistemi tamamlayır. Azərbaycan Respubli¬kasında sosial sığorta mexanizmləri müstəqil Azərbaycan şəraitində xarici ölkələrin təcrübəsini əhatələməklə özünün əhalisinin həyat aktivliyi fəa¬liyyəti ilə xüsusiləşir. Sosial sığorta sosial həyat tərzinin növləri üzrə ünvanlanır

və təyinatına görə ixtisaslaşır. Belə ki, aşağıdakı sosial sığorta növlərini ayırmaq olar:

-Həyat fəaliyyətinin sığortalanması (Həyat fəaliyyətinin sığortalanması insanın sağlamlığına dəyən ziyanı ödəmək üçün formalaşır. Sığorta haqqı şəxsin (sığortalının) əməkhaqqı yaxud gəlirləri hesabına ödənilir);

- Səhiyyə sığortası;

- Əmlakın növləri üzrə sığortalanma;

- Sərnişin daşınmasında əhalinin sığortalanması;

- Kənd təsərrüfatının istehlakında sığorta.

38. Sosial sığorta fondlarının spesfik cəhətlərini şərh edin(10)

Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta dövlətin əlində cəmləşdirilmişdir. Bu məqsədlə əhalinin sosial müdafiəsi fondu yaradılmışdır. Bu fond əsasən müəssisə və təşkilatların əmək haqqı fondundan ayırmalar hesabına yaradılır.

Sosial sığorta müvafiq sığorta fondlarının yaradılması və istifadəsində həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai təşkilatların fəal rol oynaması vacibdir. Sosial sığorta fondlarının formalaşması və istifadəsi ilə bağlı münasibətlər, ictimai maliyyənin tərkib hissələridir və qabiliyyətini itirmiş, həmçinin, əməkdə iştirak etməyən şəxslər üçün nəzərdə tutulan məqsədli büdcədənkənar (mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş) fondlarda vəsaitin toplanması üçün bir vasitədir.

Bununla yanaşı, bu fondlar, sosial sığortanın funksional məqsədini əks etdirən spesifik cəhətlərə malikdirlər. Birincisi, milli gəlirin müvafıq hissəsi, sosial sığorta fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi yolu ilə, şəxsi gəlirə, konkret rifaha və xidmətlərə çevrilir. İkincisi, sosial sığortada ilkin və sonrakı bölüşdürmənin sərhədləri aydın şəkildə izlənilir. İlkin bölüşdürmə, müəssisələrin, təşkilatların və işçilərin gəlirlərindən xüsusi ayırmalar hesabına, fondların yaranması mərhələsi üçün səciyyəvi hal daşıyır. Dövlət büdcəsinin, əhalinin vəsaitinin cəlb edilməsi və

ictimai həmrəylik prinsipləri əsasında sosial sığorta fondlarının bundan sonrakı xərclənməsi isə gəlirin yenidən bölüşdürülməsi sahəsinə aiddir. Üçüncüsü, maliyyə münasibətlərinin bu sahəsi dövlət tərəfindən fəal surətdə tənzimlənir. Sığorta fondlarının siyahısı, onların təyinatı, istifadə sahəsi, formalaşdırma mənbələri və xərclənmə istiqamətləri, dövlət normativ aktları ilə müəyyənləşdirilir. Bu aktların təsir dairəsinə müxtəlif mülkiyyət formaları düşür.

Sosial sığorta fondları üç mənbədən yaranır:

I. işçilərin ödədikləri sığorta ödəmələrindən,

II. işə götürənlərin ödəmələrindən

III. dövlətin maliyyə yardımından.

39. Məcburi dövlət sosial sığorta haqqının ödənilmə dərəcəsini misal göstərməklə izah edin(10)

Dövlət maliyyə yardımına işləməyən vətəndaşların, hərbi qulluqçuların və dövlət qulluqçularının əvəzinə məcburi sosial sığorta fondlarına ödəmələr, bu fondların kəsirlərini ödəyən dotasiyalar və vergi güzəştləri daxildirlər. Məcburi sosial sığorta vəsaitləri - pullu ödəmələr, sosial xidmətlərin maliyyələşdirilməsi və güzəştli rifah şəklində istifadə edilə bilər. Sosial-iqtisadi əhəmiyyətinə və ehtiyatlar həcminə görə, əsas yeri, pul ödəmələri tuturlar. Bunlar, həm istifadə xüsusiyyətinə, həm də alanların kontingentinə görə, məqsədli istiqamətlənmə xüsusiyyətinə malik olan pensiya və müavinətlərlə təqdim olunmuşdur. Sosial sığorta xətti ilə, səhiyyə və sosial təminat müəssisələrinin, sağlamlığın bərpası, sağlamlaşdırıcı-profilaktik tədbirlərin aparılması üzrə sanatoriya-kurort təşkilatlarının, peşə təhsili müəssisələrinin və b. Xidmətləri maliyyələşdirilir. Güzəştli rifahın, sosial sığorta vəsaitlərinin istifadəsinin bir forması kimi, xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların təyin edilməsi, konkret maddi rifahın, yaxud xidmətin alınması ilə bağlıdır. Bu səbəbdən, güzəştli rifah, natural bölüşdürmə ilə pullu bölüşdürmə arasında orta

mövqedə yerləşir. By, güzəştlərin tamamlayıcı cəhətə malik olduğunu müəyyənləşdirir., yəni, onlar əhalinin ayrı-ayrı qruplarının istehlak mallarını artırmaq imkanı verir (güzəştli aptek nüsxələri, putyovkalar və s) Ödəmələrin və xidmətlərin funksional təyinat üzrə təsnifatı, onların üç qrupa ayrılmasını nəzərdə tutur: - birinci qrupa - insanın həyat fəaliyyətini qorumaq məqsədi daşıyan ödəmələr və xidmətləri aid edirlər: yaşa, əlilliyə, ailə başçısını itirdiyinə görə pensiyalar, iş qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, həmilləlik və doğuşa görə müavinətlər, qocalar evində saxlanma və s. aid edilir; - ikinci qrupa - uşaqların doğulması və tərbiyəsi ilə əlaqədar çəkilən əlavə xərclərdən irəli gələn ödəmələr və xidmətlərdir. Buraya, doğuşa görə müavinət, uşaq müəyyən yaşa çatana qədər ona qulluq etmək üçün məzuniyyət xərcləri, uşaq müavinətləri aiddirlər; - üçüncü qrupa - iş qabiliyyətinin bərpası, tibbi reabilitasiya, əlillərin, işsizlərin, hamiləliyə görə məzuniyyətdə olan və əmək fəaliyyətinə qayıdan qadınların hazırlanmasına və yenidən hazırlanmasına çəkilən xərclər və göstərilən xidmətlər aiddirlər.

40. İcbari tibbi sığorta haqqını nümunə misal üzərindən hesablayaraq izah edin(20)

Sosial sığortanın formalarından biri də tibbi sığortadır. Tibbi sığorta müəyyən səbəblər üzündən sağlamlığın itirilməsi hallarında əhalinin maraqlarının sosial müdafiəsi formasıdır. Tibbi sığorta vətəndaşların tibbi xərclərinin kompensasiya edilməsi ilə əlaqədardır ki, bu da tibbi yardımın alınması formasında həyata keçirilir. Bu sığorta həmçinin sağlamlığın qorunması ilə əlaqədar olan digər xərclərlə bağlıdır. Həmin xərclər sığorta obyektlərinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır və sığorta olunan şəxslərin müalicəsi zamanı aşağıdakı işlərə xərclənir:

- ✓ həkim mütəxəssislər tərəfindən xəstələrin müayinəsi və ambulator şəraitində lazımi müalicələrin aparılması;
- ✓ tibbi ləvazimatların əldə edilməsi;

- ✓ daimi tibbi müəssisələrdə yaşama;
- ✓ profilaktik tədbirlərin aparılması.

Tibbi sığortanın məcburi və könüllü formaları mövcuddur. Məcburi tibbi sığorta sahibkar tərəfindən ödənilir. Həmin fondun vəsaitlərindən bu və ya digər səbəbdən, o cümlədən xəstəlikdən öz sağlamlığını itirməsi ilə əlaqədar olaraq əmək qabiliyyəti olmayan sığortalanmış fəhlə və qulluqçuların müalicəsinə müəyyən həcmdə xərclərə yönəldilir. Könüllü tibbi sığorta zamanı vəsaitlər əməkçilərin vəsaitləri hesabına ödənilir və çox yüksək səviyyədə tibbi yardımın ödənilməsi təmin edilir.

43. Qeyri-kommersiya sektorunun əsas funksiyalarını ptaktiki əsasda izah edin(10)

Qeyri-kommersiya sektorunun funksiyaları ictimai inkişafın müasir mərhələsində xeyli rəngarəngdir. Onları 3 böyük qrupa bölmək olar:

1) İqtisadi funksiyalar (kollektiv istifadə üçün rifah və xidmətlərin istehsalı, resursların akkumiyasiyası);

2) İctimai-siyasi funksiyalar (vətəndaş mövqeyinin fəallaşdırılması, ictimai proseslərə ayrı-ayrı şəxslərin, müxtəlif qrup və onların birliklərinin cəlb edilməsi).

Cəmiyyətin başqa sektorlarına təsir funksiyaları: - dövlətə təsir etmə; yeniliklərin, yeni fikirlərin, yeni proseslərin tətbiqi ilə əlaqədar təşəbbüskarlıq (məs. ekologiyanın vəziyyətinə nəzarət, doğum sayma nəzarət, qadın hüquqları uğrunda hərəkatlar QKS-da yaranmış, sonra isə dövlər strukturları tərəfindən dəstəklənmiş və inkişaf etdirilmiş novator fikirlərinə misal ola bilər; ictimai fikirləri oynatmaq məqsədilə alternativ baxış və strategiyaların inkişafı; ictimai fikrin monitorinqi yolu ilə dövlət siyasətinin konkret qərarlarmm işlənməsinə təsir; icra hkimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə müəyyən nəzarət; azlıqların maraqlarının və ya yerli

maraqların dəstəklənməsi; konstitusiyanın dövlət orqanlarına qadağan etdiyi xidmətlərin təmin edilməsi (məs. dini xidmətlərin);

3)kommersiya sektoruna təsir funksiyaları (biznes üzərində müəyyən nəzarət -həmkarlar ittifaqları, dövlət, həmkarlar təşkilatları və sahibkarlar arasında üçtərəfli razılıqlar). Biznesə müəyyən dəstəyin göstərilməsi - biznesin özünün maraqlarını qoruyan və təbliğ edən bir çox gəlirsiz təşkilatlar mövcuddur: (sahibkarlar assosiasiyaları, sahə üzrə, regional assosiasiyalar);

Qeyri-kommersiya sektorunun **iqtisadi funksiyaları** və **kommersiya sektoruna təsir funksiyaları** daha çox "bazarın iflaslarının" tarazlaşdırılmasına, QKS-nun **ictimai- siyasi funksiyaları** isə - "dövlət qüsurlarının" tarazlaşdırılmasına yönəldilib.

44. Qeyri-kommersiya sektorunun müxtəlif meyarlara görə təsnifat formalarını təhlil edin(10)

QKS strukturunun təşkilati-hüquqi əlamətlərindən və maliyyələşdirmə mənbələrinin təhlilindən irəli gələn təsnifatı, QKS təşkilatlarını üç əsas tipə bölür.

- **Birinci tip** - sahibkarlar tərəfindən sosial-mədəni və digər qeyri-kommersiya xarakterli runksiyalarm həyata keçirilməsi üçün yaradılan və əsasən onun özü tərəfindən maliyyələşdirilən təşkilatlar.
- **İkinci tip** - ictimai, dini təşkilatlar, könüllü birliklər, assosiasiyalar(ittifaqlar) - üzvlük haqları əsasında təşkil olunurlar və əsasən iştirakçıların üzvlük haqqları əsasında maliyyələşdirilirlər.
- **Üçüncü tip** - fondlar - üzvlüyə malik deyillər, ictimai faydalı məqsədlərə nail olmaq üçün vətəndaş və hüquqi şəxslər tərəfindən könüllü əmlak ödənişləri əsasında təsis olunurlar.

QKS-nun daxili strukturunun müxtəlif meyarlarından irəli gələn bir çox başqa təsnifatları mövcuddur. Ancaq bu məqsədlərə istehlakçıların məqsədli qruplarının və QKS-nun institusional təhlilinə aid olan təsnifat uyğun gəlir. Məhz bu təsnifat tipi, QKT-nın hansı bazar boşluqlarım doldurmağa çalışdığını və hansı ictimai qüvvələrin maraqlarını təmin etdiyini görməyə imkan verir. Təsnifatın bu tipi QKS-nun xarici və daxili istehlakçılanın maraqlarının reallaşdırılması ilə bağlı meyarların ayrılmasına əsaslanır. Bu təsnifata əsasən, qeyri-kommersiya təşkilatlarının üç kateqoriyası mövcuddur:

- **Birinci kateqoriya**-miqyaslarına görə ən irisidir. Bu kateqoriyadan olan QKT-nm məqsədi - xarici istehlakçılarm maraqlarına xidmət göstərilməsidir. Onların məqsədləri bir qayda olaraq, dövlətin belə bir məqsədi ilə - kollektiv istifadə rifahları maksimal ünvanhhq şəraitində hamı üçün əlçatan olsun - maksimal şəkildə üst-üstə düşür. Qeyri-kommersiya təşkilatlarının bu qrupunun əhəmiyyətli hissəsini ictimai maraqların reallaşdınimasma yönəlmiş sosial, sosial-mədəni məqsədləri olan xeyriyyə və digər təşkilatlar təşkil edir.
- **QKT-nın ikinci kateqoriyası** - təsisçilərin və onlarm üzvlərinin maraqlarını reallaşdıran və "klub strukturları" adlandırılan qeyri-xeyriyyə xarakterli təşkilatlardır (sahibkarların və sənayeçilərin assosiasiyaları, ticarət-sənaye palataları, biqalar). Söhbət, oxşar statusu, maraqları, zövqləri, həyat tərzi olan şəxslər qmplanmn birliyindən və yalmz ödəmə qabiliyyəti ilə məhdudlaşan, yekcins olmayan, ərazicə parçalanmış tələbin ödənilməsindən gedir.
- **Üçüncü kateqoriya** - özləri üçün siyasi metodlar vasitəsilə bütün cəmiyyətin təkmilləşməsini, dövlət siyasətinin dəyişdirilməsini, konkret qrupların maraqlarının müdafiəsini qarşılarında əsas məqsəd qoyan qeyri-kommersiya təşkilatlarıdır. Bura isə siyasi hərəkat və partiyalar (qadın assosiasiyaları, gənclər qrumları, istehlak cəmiyyətləri) daxildir.

45. Qeyri-kommersiya sektorunun digər sektorlarla qarşəlıqlı maraq əlaqəsini misal göstərməklə təhlil edin(20)

48. Sahibkarlığın məqsədlərini sxematik təsvir edərək izah edin(10)

Sahibkarlıq- yüksək gəlir əldə etmək məqsədilə, daxili və xarici amilləri nəzərə almaqla, strateci uzuqgörənliklə gələcək proqnozların transformasiyasını həyata keçirməyi bacaran sahibkarın fəaliyyətidir. Sahibkar gəlirləri üç mənbəydən formalaşır:

1. Sahibkar öz imkanlarını təftiş edərək və gələcək istiqamətin proqnozunu dərk edərək zəruri istehsal vasitələrini alır. Öz bacarığını və innovasiya strategiyasını tətbiq edərək sahibkar elə bazarlar axtarıb tapır ki, aldığı istehsal vasitələri ona daha ucuz başa gəlsin, keyfiyyətli olsun. Beləliklə, sahibkar istehsal prosesində iştirak etmədən öz gəlirinin müəyyən hissəsini əldə etmiş olur.
2. Istehsal prosesində sahibkar istehlakçının tələbini ödəmək üçün yeni məhsul istehsal edir. Müəyyən innovasiya, texnoloji, idarəetmə fəaliyyətlərini yerinə yetirir. Bununla da o, gəlirinin bir hissəsini də qazanmış olur.
3. Istehsal olunmuş məhsulun reallaşdırılması prosesində sahibkar qiymət strategiyasından istifadə edir. Belə ki, sahibkar tələb və təklif münasibətindən istifadə edərək, qiymətə nəzarət edir, dəllal funksiyasını icra edir. Bununla da o, gəlirinin üçüncü hissəsini yaratmış olur. Sahibkar bacarığı hər adamda olmur, bu şəxslər xüsusi müşahidə və seçmə qabiliyyətinə malikdirllər. Sahibkar yüksək intelektual, intiutsiya və evristik marağa malik şəxşlərdir. Bu xüsusiyyətlər ona çoxlu sayda mürəkkəb

amillərin kombinasiya-sından baş çıxarmağa, onların gələcək fəaliyyətini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Bütün bu fəaliyyətini son nəticəsi ona sahibkar gəliri götürmək üçün şərait yaradır.

49. Səmərəliliyin mahiyyəti və formalarını praktiki əsasda izah edin(10)

Mahiyyət etibarı ilə sahibkarlıq əmtəə istehsalı və xidmət göstərilməsinə yönəldilmiş cəmiyyətə xeyir verən fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət növünün subyektləri fiziki şəxslər, firmalar və dövlət qurumları ola bilər. Sahibkar müəyyən mənfəət əldə etmək məqsədi ilə əmtəə və xidmət istehsal etmək üçün torpaq, kapital və əmək resurslarını birləşdirmək təşəbbüsünü öz üzərinə götürür. Bu zaman o, əsas qərarların qəbul edilməsi prosesində çətin məsələləri həll edir. Sahibkar öz işgüzar marağını (mənfəət qazanmağı) yenilik tətbiq etməklə, biznesdə yeni təşkilati formalar axtarmaqla, yeni növ məhsul istehsalına nail olmaqla reallaşdırır. Bundan başqa bu məsələ müəyyən risk hesabına başa gəlir. Beləki, sahibkar nəinki, öz vaxtı, əməyi ilə həmçinin, sərf etdiyi pul və digər vəsaitlərlə də risk edir. Muzdlu işçilər isə öz maraqlarını (gəlir əldə etməyi) sahibkarın firmasında müqavilə əsasında götürdüyü işin yerinə yetirilməsi vasitəsi ilə təmin edir. Onlar sahibkarlarla münasibətdə bərabərhüquqlu iştirakçılar kimi çıxış edirlər. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə həm ayrı-ayrı şəxslər, həm insanlar kollektivi (müəssisə), həm də, dövlət məşğul ola bilər. Sahibkarlığın subyektləri həm fərdi adamlar və ya həm də partnyorların birliyi ola bilər. Sahibkarlığın subyekti kimi fərdi adamlar şəxsi, yaxulailə müəssisəsi təşkil etmək yolu ilə çıxış edirlər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin ən mühüm cəhətlərinə bunları aid etmək olar:

1. Təsərrüfat subyektlərinin sərbəst və müstəqil olması. Hər bir sahibkar istənilən məsələ üzrə qərar qəbul edərkən sərbəstdir.
2. Iqtisadi maraq. Sahibkarın başlıca məqsədi yüksək mənfəət əldə etməkdir.

3. Təsərrüfat risqi və məsuliyyət.

Müasir dövrdə iqtisadi ədəbiyyatlarda səmərəliliyin üç forması qeyd edilir. Bunlar ümumi iqtisadi səmərəlilik, sosial-iqtisadi səmərəlilik və sosial səmərəlilikdir.

Ümumi iqtisadi səmərəlilik – məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bu səmərəlilik formasının meyarı ümdə resurslar hesabına istehsal nailiyyətlərinin maksimal artmasıdır.

Sosial-iqtisadi səmərəlilik - fərdi və ictimai tələbatın ödənilməsi prosesində mövcud ictimai istehsal prosesləri şəraitində bilavasitə məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsinə əsaslanır.

Sosial səmərəlilik - sosial-iqtisadi səmərəliliyin bir hissəsidir və cəmiyyət üzvlərinin həyat tərzinin formalaşmasında əsaslı surətdə təsir göstərən tədbirlər vasitəsilə müəyyən edilir. Bu səməlilik formasının başlıca meyarı sosial xarkterli tələbatın insanların maddi və mədəni tələbatına daxil etməklə, onların ödənilməsi üçün yönəlmiş resurslar nisbətinin təyin edilməsidir

50. Sahibkarlğın sosial səmərəlik istiqamətlərini qruplaşdıraraq ətraflı təhlil edin(20)

Sosial səmərəlilik - sosial-iqtisadi səmərəliliyin bir hissəsidir və cəmiyyət üzvlə¬rinin həyat tərzinin formalaşmasında əsaslı surətdə təsir göstərən tədbirlər vasitəsilə müəyyən edilir. Bu səməlilik formasının başlıca meyarı sosial xarkterli tələbatın insan¬ların maddi və mədəni tələbatına daxil etməklə, onların ödənilməsi üçün yönəlmiş re¬surs¬lar nisbətinin təyin edilməsidir. Iqtisadi və sosial səmərəliliyin yüksəldilməsi yalnız iq¬tisadi səmərəliliyin yüksəldilməsində mövcud ola bilər. Fond verimi, əmək məhsul¬dar¬lığı göstəricilərindən fərqli olaraq səmərəlilik göstəricisi nəticəvi xarakterli kateqoriya ki¬mi çıxış edir. Elə buna görə

də iqtisadi səmələlik göstəricisi təkrar istehsal kateqo¬riyasıdır. Çünki məhsulun təkrar istehsalının bütün mərhələlərində rastlaşılır.

Sosial səmərəni ölçmək vahid göstərici ilə deyil, sosial demoqrafik istifadəçilərin qiymətləndirilməsi, onların seçimi və qabiliyyəti ilə bağlıdır. Ona görə də sosial səmə¬rəni məsrəf və nəticə modeli ilə deyil, ümumi inkişafa səbəb olan inkişafın kompleks tələbatında mütərəqqi sahələrin artım tempi ilə ölçmək daha düzgündür.

Sahibkarlığın iqtisadi və sosial səmərəsini ayrılıqda qiymətləndirmək çətin və me¬todiki baxımından mürəkkəbdir. Buna görə də hər bir iqtisadi dəyişikliyin sosial mən¬bəyi və sosial inkişafa təsiri qiymətləndirilir. Sosial indikatorların dinamikası və on¬la¬rın arasında qarşılıqlı əlaqə məşğulluq, iş yerlərinin sayı, işçilərin orta aylıq əmək haq¬qı və gəlirləri, fiziki şəxslərin hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti və onların əldə etdiyi məhsulların miqdarı və onun bölgüsü, əhalinin əmanətlərinin, gəlirlərin dinamikası və digər kompleks sosial göstəricilər arasında dəyişmə meylləri müəyyən¬ləşir.

Sahibkarlığın mikrosəviyyəli səmərəsi fərdi təşəbbüskarlıq amillərinin istifadəsi ilə bağlıdır. Ayrı-ayrı şirkət səviyyəsində sosial səmərə həmin şirkətlərin dövlət gəlirlərinin və fərdi gəlirlərin formalaşmasında və dinamikasındakı rolu ilə müəyyənləşir.

Şirkətlərin vergi yükü, investisiya qoyuluşu, bazara çıxarılan əmtəə və xidmətlərin ümumi göstəricisi və onların bütövlükdə istehsala təsiri, həmçinin ixracat qabiliyyəti həmin müəssisələrin respublika səviyyəli sosial problemlərini həll etməyə imkan verir. Ona görə də hazırki iqtisadi strategiya şirkətlərin vergiyə cəlb edilməsində, onun vergi bazasının genişlənməsində və vergiyə stimul yaradılması məqsədi ilə sosial yükü nəzərə almaqla hazırlanan tədbirlər sosial səmərənin təşkilati-iqtisadi problemləridir.

Sahibkarların əmək fondunun formalaşmasında xüsusi çəkisi, maliyyə resurslarının ümumi artımında rolu, ixracatda payı əsas perspektiv tənzimləmə obyekti olaraq sosial məsələlərin həllində prioritet istiqamət kimi formalaşır.

Sahibkarlığın sosial səmərəsi sahələrin inkişafı və bazarın həmin sahə məhsulu ilə doldurulması, birbaşa əhalinin gəlir və istehlakına təsir etmək gücü ilə ölçülə bilər. O cümlədən, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir hüquqi və fiziki şəxs özünün imkanlarını məhz yuxarıda göstərilən tələbat növlərini ödəmək keyfiyyəti ilə fəaliyyətini qurur. Ilkin mənada işsizliyin azaldılması və iqtisadi artımla əlaqə bütövlükdə makroiqtisadi sosial səmərə kimi qəbul edilə bilir.

Bu istiqamətləri aşağıdakı kimi qruplaşdıra bilərik:

1. Sahibkarlıq və məşğulluq səviyyəsi artdıqca əhalinin təminat səviyyəsi yüksəlir, onun tələbat normasına yaxınlaşması dinamikası kəmiyyət və keyfiyyətcə təkmilləşir.
2. Sahibkarlıq artdıqca bazarda məhsul təklifi artır, məhsulun qiyməti aşağı düş¬məklə əhalinin məcmuu tədiyyə qabiliyyəti artır, tədiyyə qabiliyyətinin keyfiyyəti yax¬şı¬laşır.
3. Sahibkarlıq qabiliyyəti dövlət büdcəsinin, sosial müdafiə fondunun və müəssisə təşkilatların, həmçinin əhali gəlirlərinin mənbəyi olaraq bölgü sisteminin və bölgü mexanizmlərinin adekvatlığı və bölgü sisteminin ədalətli olmasını təmin edir.
4. Sahibkarlıq fəaliyyəti natural və ya mübadilə yolu ilə istehsalçının tələbatını və onunla bağlı muzdlu işçilərin həyat səviyyəsini, yoxsul təbəqələrin güzəranını yaxşılaş¬dırmaq üçün bölgü və yenidən bölgü mexanizmi olaraq fəal struktur olaraq inkişaf etdirilir.
5. Sahibkarlıq fəaliyyət dövlətin iqtisadi fəaliyyətdə birbaşa qarışmasını məhdud¬laşdırır, dövlətin himayəçilik siyasətini, onun monetar və fiskal siyasətinin beynəlxalq səviyyələrə uyğunluğu və tənzimləmə funksiyasını səmərəli təşkil etməyə imkan verir.

53. Ticarətin formaları haqqında izah verin. Əmtəə təklifi bazarın tənzimlənməsində göstəricilər sistemini səciyyələndirin(10)

Ticarət istehsal və istehlakçı arasında vasitəçi rölunu oynayır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ticarət maddi-əşya formasında istehsal edilmiş məhsulların satışına fəal təsir göstərməklə təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsini təmin edir. Belə ki, bazarın istehsal vasitələri, ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində əsas rol oynayır. İstehsal müəssisələri yalnız öz məhsullarının reallaşdırdıqdan sonra normal işləyə bilər. Bundan əlavə zəhmətkeşlər öz əməklərinin nəticəsində yalnız o zaman maraq göstərirlər ki, onlar aldıqları əmək haqlarına öz tələbatlarına uyğun olaraq geniş çeşidli əmtəələr və xidmətlər əldə edə bilsinlər. Odur ki, iqtisadiyyatda müvəffəqiyyətlərin əldə edilməsi və işçilərin maddi marağımn artırılması, bir çox cəhətdən ticarətin inkişafından asılıdır.Hazırda ticarət və ictimai iaşə müəssisələri dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə etməklə qabaqcıl texnologiya və yeni texnikamn tətbiqi, sanitariya yeyinti və texnologiya laboratoriyaları işinin təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə hazırlanan yeməklərin yüksək keyfiyyətlə istehlakçılara çatdırılmasına səy göstərirlər.

. Müasir şəraitdə əmtəə bazarında əmtəələrin stukturası, bazarın təşkili forması və idarəetmə strukturasına görə müxtəlif sahələr, formalar kəsb edir. Əmtəə bazarının təşkili forması olaraq dövlət ticarət forması şəxsi, xüsusi ticarət forması, müəssisələrin, sahibkarların və digər sahələrin öz məhsullarını reallaşdırılması forması təşkil edir. Aydındır ki, bu ticarət formasının ərazi və sahə quruluşu tələbat sisteminə uyğun olaraq formalaşır. Tələbat meyarı olaraq əhalinin tələbatı qəbul olunur. Mülkiyyət münasibətləri inkişaf etdikcə əmtəə bazarında ayrı-ayrı ticarət formalarımn xüsusi çəkisi dəyişir. Daha çox xüsusi istehsal hesabına ticarət forması inkişaf edir. Ticarətə əmtəə təşkili, istehsal, respublikaya gətirilən məhsul və

ticarətdə əmtəə təklifinin dəyişmə tempi təsir edir. Ticarətin formaları topdansatış ticarət və pərakəndə satış formasında planlaşdırılır və tənzim olunur. Topdansatış ticarət uyğun olaraq müəssisələr arasında istehlakı və istehsalı arasında birbaşa partiyalar və əmtəənin, malın topdansatış qiymətləri vasitəsi ilə reallaşması formasıdır. Bu zaman istifadə olunan qiymətləri həmin əmtəələrin istehsalına və tədarükünə çəkilən xərclər təşkil edir. Əgər əmtəələr başqa ölkələrdən gətirilmiş əmtəələrdirsə həmin əmtəələrin alınmasına çəkilən xərclər topdansatış qiymətinə əsasən təşkil edir. Ticarət müəssisələr və əmtəələr arasında pərakəndə satış formasında reallaşır. Bu zaman qiymətlər topdansatış qiymətlərini və ticarət obyektlərini mənfəətini, özünndə cəmləşdirilir. Aydındır ki, pərakəndə satış qiymətlərinə təsir edən əsas amilləri həmin əmtəənin təklifi, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti və bir sıra marketinq, reklam xərcləri təşkil edir.

54. Əhalinin mənzil təminatı və mənzilin istismarı planlarının tərtibində istifadə olunan kompleks göstəricilər sistemini təhlil edin(10)

Mənzil-kommunal təsərrüfatı əhalinin mənzilə olan tələbatını və mənzil şəraitinin yaxşılaşması üçün xidmət sahəsi olub, sosial infrastrukturanın tərkib elementidir. Mənzil-kommunal təsərrüfatı ümumilikdə özündə mənzil təsərrüfatını (yaşayış kompleksinin istismarı və xidməti, yaşayış məntəqələrinin abadlaşdırılması, yaşıllaşdırılması) və kommunal xidmətlər sahələrini (su təchizatı və kanalizasiya xidmətləri, istilik, elektrik və qaz təchizatı, məişət tullantılarının yığılması, daşınması və zərərsizləşdirilməsi, lift xidməti, şəhər elektrik nəqliyyatı, hamam, camaşırxana və mehmanxana təsərrüfatı) əhatə edir. Dövlət qanunvericiliklə hər bir vətəndaşın mənzillə təminat hüququnu, onun fərdi tikinti və ya kooperativ mülkiyyəti formasında mənzillə təmin olunmasını həyata keçirir. Azərbaycan vətəndaşlarının mənzillə təminatı konstitusiyada öz əksini tapıb. Bununla yanaşı

mənzil şəraiti kimi formalaşan infrastruktur hər bir vətəndaşın, ailənin büdcəsi və gəlirləri çərçivəsində yaxşılaşdırıla bilər. Əhalinin mənzilə olan tələbatı, onların ödənilmə səviyyəsi, yaşayış sahələri, mənzil fondu, mənzillərə göstərilən komunal xidmətlərin keyfiyyəti bir sıra göstəricilərdən (əhalinin gəlirləri, alıcılıq qabiliyyəti, mənzillərin qiyməti və s.) asılıdır. Yaşayış sahəsi dedikdə daşınmaz əmlak hesab edilən və vətəndaşların daimi yaşaması üçün yararlı olan, müəyyən edilmiş sanitariya, texniki norma və qaydalara,qanunvericiliyin digər tələblərinə cavab verən sahə başa düşülür.

Əhalinin mənzillə təminatı və mənzilin istismarı planları şəhər salma və bələdiyyə planlarının tərkib hissəsidir. Bu planların tərtibində kompleks göstəricilər sistemi tətbiq olunur və bunlar aşağıdakılardır: 1) Əhalinin sərəncamında olan mülkiyyətindən asılı olmayaraq bütün mənzil fondunun ümumi sahəsi kvadrat metrlə, nisbi olaraq hər nəfərə düşən mənzil sahəsi kvadrat metrlə; 2) Mənzil və kommunal xidmət sahələrinin, şəhər və kənd yerlərində yerləşdirilməsinin göstəriciləri. Ayrı-ayrı rayonlar, qəsəbələr və kəndlər üzrə; 3) Mənzil və kommunal sahələrin təsərrüfat sahəsi kimi fəaliyyətini əks etdirən iqtisadi və sosial göstəricilər. Konkret olaraq bu təsərrüfatlarda işləyənlərin ümumi sayı, kapital qoyuluşu, kadr potensialı və əmək haqqı sistemi. Mənzil-kommunal təsərrüfatının planlaşması üçün aparıcı amil olaraq əhalinin sayı qəbul olunur. Əhalinin artım tempi, sıxlığı, miqrasiya mənzil kommunal təsərrüfatının inkişafı və ərazi üzrə yerləşməsinin aparıcı istiqamətini təşkil edir.

55. Mənzil fonduna tələbatın hesablanmasını misal nümunəsi üzərindən izah eein(20)

Mənzil fonduna icra hakimiyyətinin, idarə və təşkilatların, ictimai təşkilatların, mənzil və mənziltikinti kooperativlərinin və vətəndaşların şəxsi mülkiyyətində olan mənzillər daxil edilir. Buraya həmçinin qeyri-yaşayış

binalarındakı (uşaq evlərində, uşaq baxçalarında, səhiyyə və təhsil obyektlərində) yaşayış üçün nəzərdə tutulmuş mənzillər də daxil edilir. Yəni mənzil fondu anlayışı ölkə ərazisində yerləşən bütün yaşayış sahələrinin məcmusudur. Mənzil fondunun pulsuz olaraq əhaliyə bölgüsündə sosial normativlər əsas götürülür. Mənzil fondunun bölgüsü minimum yaşayış üçün lazım olan mənzil sahəsini və dövlətin, xalqın mənzil fondu imkanlarını nəzərə almaqla planlaşdırılır. Əgər adambaşına düşən mənzil fondunun minimum səviyyəsi bütövlükdə əhalinin mənzillə təminatı üçün uçotun əsasını təşkil edirsə, mənzil fondunun artım sürəti əhalinin mənzillə təminatının dinamikasını təşkil edir.

Mənzil xidməti əhalidə olan yaşayış sahələrini və dövlət sərəncamında olan xüsusi mənzilləri əhatə edir.

Kommunal xidməti sahələri isə aşağıdakıları əhatə edir: 1. Şəhər su kəmərləri və su axarları. 2. Şəhər nəqliyyatı 3. Enerji təsərrüfatı 4. Sair sahələr (yaşıllaşdırma, sanitar-gigiyena)

Mənzil fondunun inkişafı kommunal təsərrüfatı ilə birbaşa əlaqədardır. Şəhərlərdə kommunal təsərrüfatının inkişafı sənayenin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Çünki, əhali tələbatı ilə yanaşı, sənaye sahələrinin də kommunal xidmətlərdə tələbatı yüksəkdir. Kommunal xidməti mənzil fondunun sahəsindən, onun strukturundan, yerləşmə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq planlaşdırılır və idarə olunur.

Mülkiyyət formasına görə mənzil fondu aşağıdakılara bölünür:

1. Özəl mənzil fondu — fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyətində olan yaşayış sahələrinin məcmusu;

2. Dövlət mənzil fondu — mülkiyyət hüququ əsasında Azərbaycan Respublikasına məxsus olan yaşayış sahələrinin məcmusu;

3. Bələdiyyə mənzil fondu — bələdiyyələrə mülkiyyət hüququ əsasında məxsus olan yaşayış sahələrinin məcmusu.

İstifadə məqsədlərinə görə dövlət və bələdiyyə mənzil fondu aşağıdakılara bölünür:

1. Sosial təyinatlı mənzil fondu — dövlət və bələdiyyə mənzil fondlarından sosial kirayə müqavilələri əsasında vətəndaşlara verilən yaşayış sahələrinin məcmusu;

2. Xüsusi təyinatlı mənzil fondu — bu Qanuna uyğun olaraq verilən ayrı-ayrı kateqoriyalardan olan vətəndaşların yaşaması üçün nəzərdə tutulmuş dövlət və bələdiyyə mənzil fondlarının yaşayış sahələrinin məcmusu.

Əhalinin mənzil təminatının yaxşılaşdırılması dedikdə mənzillərin ümumi qəbul edilmiş beynəlxalq standartlar səviyyəsində elektrik enerjisi, qaz, su, kanalizasiya, lift təsərrufatının istismarı və istiliklə təmin olunması, istehlakçılara keyfiyyətli və davamlı komunal xidmətlərin göstərilməsinə imkan verilən şərait başa düşülür. Mənzil təminatı investisiya ilə əlaqədər sahədir. Mənzil tikintisi mənzil bazarı ilə müəyyənləşir, onun əsas meyarı alıcılıq qabiliyyətidir. Alıcılıq qabiliyyəti ərazidə yerli əhalinin tələbatı ilə ölçülür. Alıcılıq qabiliyyətinə təsir göstərən amillər: - ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi; - əhalinin həyat səviyyəsi; - demoqrafik amillər; - təbəqələşmə prossesi; - yoxsulluğun səviyyəsi.

58. Azərbaycanda dövlət və bələdiyyə təhsil müəsisələrinin maliyyələşmə mənbələrini açıqlayın. Hazırda hansı mənbələrdən daha çox istifadə olunduğunu şərh edin.(10)

Dövlət təhsilin inkişafına dövlət büdcəsindən və digər mənbələrdən vəsaitlər ayırır. Təhsil müəssisəsi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada fiziki və hüquqi şəxslərə müxtəlif ödənişli təhsil xidmətləri göstərmək, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, hüquqi və fiziki şəxslərdən ianələr və könüllü yardımlar almaq hüququna malikdir. Bu mənbələrdən əldə olunan vəsait və digər əmlak dövlət təhsil müəssisəsinə büdcədən ayrılan vəsaitlərin miqdarına təsir göstərmir və onun nizamnaməsinə uyğun olaraq sərbəst istifadə edilir. Dövlət ali və orta ixtisas təhsili

müəssisələrinin əldə etdiyi mənfəət yalnız təhsilin inkişafına, təhsilalanların və təhsilverənlərin sosial müdafiəsinə yönəldilə bilər

Dövlət təhsil sahəsinə investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədi ilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasını təmin edir və bu məqsədlə sərmayəçilərə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada güzəştlər verilir. Təhsil sisteminə xarici investisiya qoyuluşu qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələri aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşdirilir:

-qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin və yerli büdcənin vəsaitləri;

-ödənişli təhsildən daxil olan vəsaitlər;

-hüquqi və fiziki şəxslərin, o cümlədən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, xarici hüquqi şəxslərin qanunvericiliyə uyğun olaraq verilən qrantları, vəsiyyət olunan vəsaitləri, ianələri və yardımları;

-müsabiqə əsasında dövlət tərəfindən ayrılan elmi tədqiqat qrantları;

-təhsil müəssisəsinin təhsil, elm, istehsal, məsləhət (konsaltinq) və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər xidmətlərdən əldə etdiyi vəsaitlər;

-hüquqi və fiziki şəxslərin müqavilə əsasında mütəxəssis hazırlığı, ixtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanması üçün ayırdıqları vəsait;

-dövlət orqanları tərəfindən maliyyələşdirilən məqsədli proqramlar və layihələr üzrə əldə olunan vəsaitlər;

-təhsil müəssisəsinin mülkiyyətində olan fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlığın, nəqliyyat vasitələrinin və təhsil məqsədləri üçün yararsız olan digər əmlakın satışından qanunvericiliyə uyğun olaraq əldə edilən vəsaitlər;

-təhsil müəssisəsinin beynəxalq əməkdaşlıq nəticəsində qanunvericiliyə uyğun olaraq əldə etdiyi qrantlar və vəsaitlər;

-qanunvericiliklə qadağan edilməyən digər mənbələrdən əldə olunan vəsaitlər.

59. Dövlət, elmi texniki sahədə öz məqsədlərini hansı üsullarla həyata keçirə bilər? Dövlətin elmi texniki siyasətində büdcə prioritetlərinin çoxpillləli seçim prosesində nəzərə alınmalı amilləri əsaslandırın(10)

Respublikada elmin maliyyələşdirilməsi aşağıdakı mənbələr əsasında formalaşdırılmalıdır:

- dövlət büdcəsindən ayırmalar;
- büdcədənkənar vəsaitlər (qrantlar, təsərrüfat müqavilələri əsasında müəyyənləşən maliyyə mənbələri və digər mənbələr);
- Elmin İnkişaf Fondu;
- özəl sektorda aparılan elmi tədqiqatların maliyyələşməsi.

Fundamental, humanitar və ayrı-ayrı prioritet tətbiqi elmi tədqiqatların dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi dövlət sifarişi formasında həyata keçirilir.

Elmi fəaliyyətin əsas daşıyıcıları yüksəkixtisaslı kadrlardır. Yüksək səviyyəli elmi kadr hazırlığı dedikdə, elmi yeniliklərə həssas, nəzəri və metodoloji biliklərə fəal yiyələnən, tədqiqatçı-mütəxəssislərin yetişdirilməsi nəzərdə tutulur. Kadr hazırlığı tədqiqatçıların əvəzedici nəslinin davamlı yeniləşməsinə əsaslanır.

Elmin inkişafı elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin və bunun əsasında, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin həlledici amilidir. Lakin bu sahə, idarəetmədə olduğu kimi sərbəst tədqiqat tələb edir.Elm funksiyası həqiqət haqqında obyektiv biliklərin hazırlanması və nəzəri cəhətdən sistemləşdirilməsindən ibarət olan fəaliyyət sferası olub, həm yeni biliklərin əldə edilməsi üzrə fəaliyyəti, həm də onun nəticələrini, biliklərin məcmusu və səmərəliliyini özünə daxil edir.

Büdcə təsnifatına əsasən "Elm" bölməsinə fundamental elmi-tədqiqatlarla və ümumi dövlət xidmətləri ilə məşğul olan dövlət orqanlarında elmi-tədqiqat təşkilatlan tərəfindən həyata keçirilən işlər və onların saxlanması üzrə xərclər daxildir. Bu isə "Fundamental elm" və "Ümumdövlət xidmətləri üzrə tətbiqi tədqiqatlar" hissəsindən ibarətdir. "Fundamental elm" hissəsinə qeyri-dövlət elmi-tədqiqat

təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən fundamental tədqiqatlara yardım üzrə xərclər daxildir. “Ümumdövlət xidmətləri üzrə tətbiqi tədqiqatlar” hissəsində konkret funksiyalara aid edilməyən elmi təşkilatların saxlanılması, idarə edilməsi, konkret praktiki məqsədlərə nail olmaq üçün yeni biliklərin əldə edilməsi ilə bağlı xərclər, daxildir.

60. Tədris və elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsi sahəsində Almaniya təcrübəsini şərh edin və Azərbaycanda tətbiqi imkanlarını dəyərləndirin(20)

Alman modelində əsas diqqət elmi tədqiqatlara verilir. Müəllim heyətinin tədqiqat işlərinin nəticələri tədris proqramının tərkibinə daxil edilərək dərs materialına çevrilir. Müəllim və tələbələr tərəfdaş- tədqiqatçı kimi çalışır və əməkdaşlıq edirlər. Təhsil sistemlərində təhsilin iki növü seçilir: bunlardan birincisi akademik, yəni elmi-nəzəri təhsil, ikincisi isə peşəkar və ya praktik bacarıqlara yönümlü təhsildir. Akademik proqramlarda konkret istiqamətlər üzrə peşəkar bacarıqların ötürülməsi ilə yanaşı əsas diqqət fundamental nəzəri hazırlığa verilir. Tətbiqi proqramlar konkret sahələrə dair daha çox peşəkar bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsinə yönəlir.

1999-cu ildə 29 ölkənin təhsil nazirləri tərəfindən qəbul edilən Bolonya Bəyannaməsi Avropa Ali Təhsil Zonasını təsis edərək ali təhsil sahəsində milli sistemlərin islahatlarına, tədris proqramlarının dəyişilməsinə və ali təhsil müəssisələrində lazımi institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə təkan verdi. Hal-hazırda Azərbaycan da daxil olmaqla 47 ölkə Bolonya prosesinin iştirakçısıdır (5 ölkəyə isə üzvlük imtina edilmişdir). Bolonya prosesinin zəruri şərt kimi irəli sürdüyü təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələləri sonradan Berlin Kommünikesində (2003-cü il) daha da konkretləşdirildi.

63. Tibbi sığortanın təşkilinin əsas prinsiplərini açıqlayın. Sağlamlıq indikatorlarını təhlil edin.(10)

Respublikada aparılan islahatlar kompleksində tibbi sığortanın inkişafı əsas yer tutur. Tibbi sığortaya keçid, səhiyyədə bazar münasibətlərinin xüsusiyyəti və pullu xidmətlər sektorunun inkişafı ilə şərtləndirilir. Tibbi sığorta hər bir insana, sağlamlığın mühafizəsi üçün zəruri məsrəfləri, onun öz sağlamlığının vəziyyəti ilə birbaşa tutuşdurmağa imkan verir.

Tibbi sığortaya keçid pasiyentlərin və səhiyyə işçilərinin sosial müdafiəsinin olmaması, həmçinin, sahənin qeyri-qənaətbəxş maliyyə təminatı və texniki təchizatı ilə şərtləndirilən obyektiv bir zərurətdir.Tibbi sığortanın təşkilinin əsas prinsipləri aşağidakılardır:

- tibbi sığortanın məcburi və könüllü xarakterinin, onun kollektiv və fərdi formalarının uzlaşdırılması;
- vətəndaşların məcburi və könüllü tibbi sığorta proqramlarında ümumi iştirakı;
- büdcə və büdcədənkənar tibbi sığorta fondları arasında vəzifə və səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi;
- sığortalananların bərabər hüquqlarının təmin olunması;
- məcburi tibbi sığorta çərçivəsində tibbi-diaqnostik xidmətlərin pulsuz göstərilməsi.

Tibbi sığorta özündə maliyyə ehtiyatlarının mədaxilini və onların müalicə-profilaktik yardıma sərf edilməsini əks etdirir, yardımın alınmasına zəmanət verir ki, onun da həcmi və xarakteri sığorta müqaviləsinin şərtləri ilə müəyyənləşdirilir.

Tibbi sığortanın əsasını xidmətlərin ödənildiyi pul vəsaitləri fondunun apriori (əvvəlcədən, qabaqcadan) formalaşdırılması təşkil edir. Sığorta

fondunun ölçüsünü və onun zəruri ehtiyatını, xəstəlik halının riski ehtimalına əsasən hesablayırlar.

Sağlamlıq indikatoru, son nəticədə, sosial-siyasi komfortluq və demokratiklik dərəcəsini, müəyyən mənada cəmiyyətin liberallaşması səviyyəsini əks etdirir. Sağlamlıq indikatoruna əmək şəraiti, məişət və ətraf mühit, texnologiya və maddi-texniki bazanın inkişaf səviyyəsi təsir göstərir. Bu indikatorların tərkib hissələrində bütün sosial institutların, ilk növbədə də səhiyyə xidmətlərinin fəaliyyəti təcəssüm edilir.

Müxtəlif ölkələrdə aparılan tədqiqatların nəticələri müxtəlif amillərin sağlamlığa təsirini orta qiymət şəklində təsvir etməyə imkan verir: Həyat şəraiti və tərzi - 48-50 %, Ətraf mühit - 20-22 %, İnsanın biologiyası (genetikası) - 18-20%, Səhiyyə - 8-14 %.

64. Sağlamlığın risk amillərini qruplaşdırın və geniş izahını verin.(10)

Sağlamlığın risk amillərini, onların təsir səviyyəsindən asılı olaraq üç qrupa ayırmaq olar: ictimai sosial-iqtisadi şərait səviyyəsi; əhalinin ayrı-ayrı qruplarının səviyyəsi; fərdi (davranış) səviyyəsi. Bunlar müəyyən dərəcədə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Əhaliyə tibbi yardım göstərilməsinin çatışmamazlıqları ilə şərtləndirilmiş risk amilləri isə xüsusi yer tutur. Risk amillərinin birinci qrupuna aşağıdakılar aiddir: Sosial-iqtisadi böhran; cinayətlərin artımı; "istehlak səbəti" dəyərinin artımı; insanlar arasında bərabərsizliyin çoxalması; meyar və qiymətlərin alt-üfst olması:

a) "pul hər şeydir";

b) maliyyə vəsaitlərinin və ehtiyatların xaricə axını;

c) sosial siyasət, bütün meyarlar və fəaliyyət sferaları arasında axırıncı yerlərdədir;

d) ictimai meyar kimi, təhsil və mədəniyyətin bütün parametrlər üzrə (cəmiyyətdə yeri, iqtisadi rifah və s.) heçə endirilməsi, bu da hər şeydən əvvəl yeniyetmələr və gənclər üzərində əhəmiyyətli dərəcədə əksini tapır;

e) mühacirətin, gizli və aşkar işsizliyin artımı;

f) Ermənistan tərəfindən təcavüz;

g) inkişaf etməmiş qanunvericilik.

65. Səhiyyə modellərini xarici ölkələr nümunəsində müqayisəli şəkildə təhlil edin(20)

Müəyyən ölkələr səhiyyə sistemində islahatların aparılmasinda uğurlar qazanmışlar. Belə ki, dünyada yalnız üç səhiyyə modeli yaranmışdır:

-dövlət səhiyyəsi (Berviç modeli) - Böyük Britaniya, Danimarka, İrlandiya, Kanada və s.

-sığortalı səhiyyə (Bismark modeli) - Almaniya, Belçika,

Hollandiya, Yaponiya və s.

- bu şkalada, onun iki kənarları arasında aralıq mövqe modeli. Aralıq mövqe, dövlət büdcəsi vəsaitləri, tibbi sığorta və pasiyentin bilavasitə ödədiyi tibbi xidmətlər arasındakı müxtəlif nisbətlərlə müəyyənləşir.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, indiki şəraitdə aşağıdakı nisbəti tövsiyyə edir: 60 % -dövlət büdcəsi, 30 % - tibbi sığorta və 10 % - pullu xidmətlər.

İslahatların maliyyələşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilən birinci model, Almaniya, Hollandiya, ABŞ, Skandinaviya ölkələri üçün səciyyəvidir. Bu modelin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xərclərin qarşısının alınması manea deyil, tibbi xidmətin hamı tərəfindən əldə edilə bilməsi üçün ilkin şərtdir, ona görə ki, xərclərin sürətli artımı iqtisadiyyat üçün məhvedicidir. Bu model üzrə islahatlar, yardımın keyfiyyətinin və əhalinin sağlamlığının yüksək səviyyəsinin saxlanılmasını nəzərdə tutur.

İkinci model, Böyük Britaniyada həyata keçirilir və səhiyyənin maliyyələşdirilməsi sisteminin dəyişmədiyi şəraitdə, səhiyyə xidmətlərinin bölüşdürülməsi sistemində (tibbi xidmətin alıcıları və təchizatçıları arasında vəzifə bölgüsünü; ümumi praktika həkimlərini vəsaitlərə malik olan subyektlər kimi) nəzərdə tutur.

Üçüncü model Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri üçün səciyyəvidir. Səhiyyə xidmətlərinin maliyyələşdirilməsini, paylaşdırılmasını və təqdim olunması sisteminin eyni zamanda dəyişdirilməsini əhatə edir və bir qayda olaraq, əhalinin sağlamlığının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir, çünki onun səviyyəsi, bütün göstəricilər üzrə digər ölkələrdə olduğundan əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır.

68. Kulturologiya elminin təşəkkülü və inkişaf mərhələlərini xarakterizə edin(10)

Kulturologiya bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmiєdir. Kulturologiya dünyaya, sosial reallığa, mədəni-mənəvi aləmə, insanın oradakı yeri və roluna bir küll halında baxır. Bu elm eyni zamanda universal dəyərləri, keɜmiєin mənəvi irsini, cəmiyyətin mцvcud bədii-mənəvi komponentlərini real gerçəklik baxımından təhlil edir. Kulturologiya dünyada gedən qlobal prosesləri, həm də xalqımızın mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin qorunub saxlanılmasını, inkişaf etdirilməsini və gələcək nəsillərə çatdırılmasını öz qarşısına bir məqsəd və vəzifə kimi qoyur. Kulturologiya həm də müxtəlif sivilizasiyaların biri-birinə münasibətini, insan faktorunun təbiətə, istehsala, ətraf mühitə və s. amillərlə qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır və onun inkişaf meyillərini öyrənir. Bu baxımdan informasiya-kommunikasiya və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdəki mədəniyyət sənayesinin təşəkkülü kulturoloji prosesləri qloballaşan dünyada ön plana çəkir. Dünyada gedən bu tendensiyalardan və mürəkkəb qlobal proseslərdən baş çıxara

bilən kulturoloq kadrların hazırlanması isə bu gün ölkəmiz üçün daha vacib əhəmiyyətə malikdir.

Kulturologiyanın təєəkkül və inkişafının aşağıdakı mərhələlərini qeyd etmək olar:

İnsan və onun dünyasının tədqiqi ilə məşğul olan etnologiya və antropologiyanın inkişafı (XIX əsrin axırlarına qədər);

Sosiologiya və psixologiyanın təşəkkülü və inkişafı (XIX əsrin axırlarından);

Öz fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqları olan bəşəriyyətin mədəniyyəti haqqında elm olan kulturologiyanın təєəkkьlь və inkişafı (XX əsrin ortalarına yaxın);

Sistemli kulturoloji tədqiqatların intensiv inkişafı (XX əsrin II yarısından etbarən).

69. Mədəniyyətin tarixi inkişaf mərhələlərini və prinsiplərini şərh edin(10)

Mədəniyyətşünaslığın əsas məsələlərindən biri də mədəniyyətlə təbiətin qarşılıqlı münasibətləridir.Müasir dövrdə bu münasibətlərin əhəmiyyəti çox aktualdır.Hər ikisi insan həyatının ayrılmaz hissəsidir.Mədəniyyət insanın fəaliyyəti nəticəsində təbiətin bir qədər dəyişilməz formasıdır.Bu bir təərfdən təbiəti nizamlasa da ,digər tərəfdən təbiətin nizamlanmış qaydasına ciddi dəyişikliklərə aparıb çıxarır

İnsanın təbiətlə əməkdaşlığı hər iki subyektə sərfəlidir.İnasn təbiərdən maddi sərvət götürür, ideyalar alır, ondan öyrənir.Bu düşünülmüş olduqda təbiəti daha da zənginlşdirir.Təbiətə ziyan vuran hərəkətlər isə ilk növbədə insanın özünə ciddi problem yaradır. Bu hərəkət mədəniyyət anlayışına zidd sayılır.

Mədəniyyətlə təbiət vahid təsəvvür edilməli,bir-brindən yararlanmalıdır.Bu baxımdan şəhər mədəniyyətinin heç də hamısı mədəniyyət hesab edilə bilməz. Mədəniyyət aşağıdakı prinsiplərə söykənir :

1. Həyat dəyərləridir ;
2. Davranış qaydalarıdır ;

3. Maddi əsərlərdir.

Həyat dəyərləri həyatda insanın yaşadığı mühütdür və mədəniyyətin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Davranış qaydaları özünü ilk növbədə mənəviyyətdə göstərir. Mənəviyyət qaydaları dövlət tərəfindən məcburi elan edilərsə o qanun adlanır.

Maddi əsərlər isə birinci və ikinci prinsiplərin müxtəlif kombinasiyalarından yaranır.

Mədəniyyətdə dəyişiklər üçün aşağıdakı iki şərt mütləq olmalıdır.Onlara bəzən aksiomlar da deyirlər :

1. İstəilən dəyişikilikləri şərait tələb edir ;
2. Dəyişikliklər üçün müvafiq tərkib hissələri

70. Bədən tərbiyəsi və idman xidmətlərinin əsas xüsusiyyətlərini təhlil edin. Onların fərqini aydınlaşdırın(20)

Rekreasiya fəaliyyətinin son nəticəsi - əhalinin sağlamlığı və müvəqqəti iş qabiliyyətinin olmaması göstəricilərinin müsbət dinamikası olacaqdır. Bunun dəyərləndirilməsi səhiyyə işçiləri və demoqraflar tərəfindən aparıla bilər. Belə dəyərləndirmə uzun müddət müşahidələr tələb edir və yalnız rekreasiya fəaliyyətinin nəticəsi kimi deyil, həm də bütövlükdə dövlətin sosial siyasətinin nəticəsi kimi baxila bilər.

Rekreasiya fəaliyyətinin digər, sosial-iqtisadi nəticələrindən, həm də aşağıdakıları hesab etmək olar: turizm və ekskursiyalarla, bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olanların, saglamlıq müəssisəiərinin, muzeylərin, sərgilərin, kinoteatrların və s. xidmətlərindən istifadə edənlərin sayının artması, əhaliyə göstərilən rekreasiya xidmətlərinin həcmlərinin artması.

İnsan orqanizminin bərpası tələbatlarının əsas növləri əməyin bioritmləri ilə, passiv və fəal istirahətin növbələnməsi ilə bağlıdır. Bu tələbatları, növlərinə görə (fəal və passiv) və ödənilmə müddətlərinə görə, yəni, iş

gününün, iş həftəsinin və hər il verilən məzuniyyətin təmin olunmuş uzunluğundan asılı olaraq (gündəlik, həftəlik və illik), təsnifatlaşdırmaq olar. Fəal rekreasiyanın növlər üzrə təsnifatı isə belədir

- turist-ekskursiya, sanatoriya-kurort və bədən tərbiyəsi-sağlamlaşdırıcı növləri.

Rekreasiya kompleksinin formalaşmasında fəal istirahətin və asudə vaxtın keçirilməsinin bütün növlərinə əhalinin tələbatı strukturunu, adambaşına düşən gəlirin səviyyəsində olan fərqini, əhalinin mobilliyini (çevikliyini), müxtəlif demoqrafik qrupların üstün tutduqlarını və digər sosial-iqtisadi amilləri maksimal surətdə nəzərə almaq gərəkdir.

73. Turoperatorları fəaliyyətinə görə qruplara bölün və misal göstərməklə izah edin(10)

Turoperator turizm bazarının aktiv subyektlərindəndir. O, kommersiya məqsədləri ilə turizm məhsulunun planlaşdırılması, işlənib hazırlanması, hərəkətə gətirilməsi və satışını həyata keçirir. Turoperatorun iş funksiyaları aşağıdakılardır: 1. Potensial müştərilərin turlara və turizm proqramlarına tələbatının öyrənilməsi; 2. Perspektiv xidmət proqramlarının hazırlanması və onların turistlərin tələbatına uyğunluğunu öyrənmək məqsədilə sınaqdan keçirilməsi; 3. Xidmət təminatçıları ilə müqavilələr əsasında əməkdaşlıq. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar: • yerləşdirmə obyektləri ilə - turistlərin yerləşdirilməsi üçün; • qidalanma byektləri ilə - turistlərin qida ilə təmin edilməsi üçün; • nəqliyyat müəssisələri, ayrı nəqliyyat sahibləri ilə - turistlərə daşınma və digər nəqliyyat xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə; • ekskursiya təşkilatlan, muzeylər, sərgi salonları, idman qurğuları və digər təşkilatlarla - turistlərə müvafiq xidmətlərin təqdim edilinəsi üçün; • video, şou, teatr rəhbərləri ilə - turistlərin bu yerləri ziyarət etməsi üçün; • milli parkların,

qoruq, ovçuluq, balıqçılıq təsərrüfatların rəhbərliyi ilə - turistlərin istirahətinin təşkili və onlara uyğun xidmətlərin göstərilməsi üçün; • yerli bələdiyyə və icra hakimiyyəti orqanları ilə - turizm məhsulunun təbliğatı üçün.

4.Turların qiymətlərinin bazar şəraitini nəzərə almaqla müəyyən edilməsi;

5. Turist marşrutu ilə səyahət edən turistlərin reklam məmulatları, xüsusi ləvazimat və inventarla təchiz edilməsi; 6. Turistlərlə birbaşa kontaktda olan, marşrutlarda iş görən kadrların hazırlanması, seçilməsi və təyin edilməsi; xidmət proqramlarını yerinə yetirən qid-bələdçilərin, animatorların, metodistlərin və digərlərinin işini əlaqələndirmək və bunlara nəzarət etmək; 7. Turizm məhsulunun istehlakçılara çatdırılması üçün reklam- informasiya fəaliyyəti; 8. Məhsulun birbaşa və ya agentlər vasitəsilə satışını təşkil etmək; 9. Xidmətin keyfiyyətinə və məhsula uyğunluğuna nəzarət etmək; 10. Xidmət zamanı turistlərlə daimi operativ əlaqə yaratmaq, ortaya çıxan məsələləri həll etmək.

74. Turizimdə seqmentləşdirmənin əsas əlamətlərini praktiki cəhətdən əsaslandırın (10)

Turistlərə müvafiq xidmətlərin göstərilməsi ilə onların tələbatlarını ödəyən müxtəlif səpgili müəssisələr mövcuddur. Xarici müəlliflər (Kuskov A.S. - Rusiya, Neşkov M. - Bolqarıstan, Kudla N.E - Ukrayna) turizm müəssisələrini fəaliyyət dairəsinə görə müxtəlif qruplara və ya tiplərə bölürlər: • Turistləri səfər mərkəzlərinə və geriyə, habelə destinasiya daxilində daşınması ilə məşğul olan nəqliyyat müəssisələri; • Mehmanxana xidmətləri göstərən müəssisələr; • İctimai iaşə müəssisələri; • Turizm tədbirlərinin təşkilini, vasitəçilik və agent funksiyalarını həyata keçirən müəssisələr (turoperatorlar və turagentlər); • Turizm destinasiyalarında idman-sağlamlıq, rekreasiya, əyləncə xidmətləri göstərən müəssisələr. Beləliklə, turistləri səfər məntəqəsinə və geriyə daimi yaşadığı yerə çatdırmaq vəzifəsini yerin yetirən təşkilatlar vardır ki, bunlar da nəqliyyat

müəssisələridir. Səfərə çıxan turistlərin 99 %-i nəqliyyat xidmətlərindən istifadə edir. Nəqliyyat vasitələrinin texniki cəhətdən təkmilləşdirilməsi, daha komfortlu və sürətli olması, burada göstərilən xidmətlərin sayının artması, daha təhlükəsiz olması insanların daha uzaq məsafələrə səfərə çıxmasını həvəsləndirir. Nəqliyyat vasitələri arasında hava nəqliyyatından daha çox istifadə edilməsinin səbəbi qısa müddət ərzində turistlər tərəfindən siirahətlərini daha uzaq, fərqli mədəniyyətə, təbiət ekzotikliyinə malik olan ərazilərdə keçirməyi imkan yaratmasıdır. İllər keçdikcə yerləşdirmə obyektlərində təqdim olunan xidmət çeşidi artır. Otellər öz fəaliyyətlərini yerləşdikləri əraziyə görə, təqdim etdikləri xidmət çeşidinə görə, turist seqmentinə görə qururlar. Belə ki, müxtəlif yönümlü toplantıların keçirilməsində ixtisaslaşmış konqres-otellər iri şəhərlərdə, nəqliyyat qovşaqları xerlərinin yaxınlığında yerləşirlər. Tarixi ərazilərdə orta əsr malikanələrində, qəsrlərdə, karvansaralarda yerləşdirmə obyektləri açılır ki, bunlar qədimliyi, köhnəliyi ilə turistləri cəlb edir. Qidalanma obyektləri təqdim etdikləri qida çeşidini genişləndirir, həftənin müəyyən günləri xüsusi yeməklər təklif edir, siqaret çəkməyənlərə daha komfortlu şərait yaradırlar. Turizm destinasiyalarında müştərilərin cəlb edilməsi üçün müxtəlif attraksionlar işə salınır, şou proqramlar təklif olunur.

75. Turizm inkişafının destinasiyası üçün mənfi və müsbət təsirlərini nümunə göstərməklə təhlil edin(20)

Turistlərə müvafiq xidmətlərin göstərilməsi ilə onların tələbatlarını ödəyən müxtəlif səpgili müəssisələr mövcuddur. Xarici müəlliflər (Kuskov A.S. - Rusiya, Neşkov M. - Bolqarıstan, Kudla N.E - Ukrayna) turizm müəssisələrini fəaliyyət dairəsinə görə müxtəlif qruplara və ya tiplərə bölürlər: • Turistləri səfər mərkəzlərinə və geriyə, habelə destinasiya daxilində daşınması ilə məşğul olan nəqliyyat müəssisələri; • Mehmanxana xidmətləri göstərən müəssisələr; • İctimai iaşə

müəssisələri; • Turizm tədbirlərinin təşkilini, vasitəçilik və agent funksiyalarını həyata keçirən müəssisələr (turoperatorlar və turagentlər); • Turizm destinasiyalarında idman-sağlamlıq, rekreasiya, əyləncə xidmətləri göstərən müəssisələr. Beləliklə, turistləri səfər məntəqəsinə və geriyə daimi yaşadığı yerə çatdırmaq vəzifəsini yerin yetirən təşkilatlar vardır ki, bunlar da nəqliyyat müəssisələridir. Səfərə çıxan turistlərin 99 %-i nəqliyyat xidmətlərindən istifadə edir. Nəqliyyat vasitələrinin texniki cəhətdən təkmilləşdirilməsi, daha komfortlu və sürətli olması, burada göstərilən xidmətlərin sayının artması, daha təhlükəsiz olması insanların daha uzaq məsafələrə səfərə çıxmasını həvəsləndirir.

Qidalanma obyektləri təqdim etdikləri qida çeşidini genişləndirir, həftənin müəyyən günləri xüsusi yeməklər təklif edir, siqaret çəkməyənlərə daha komfortlu şərait yaradırlar. Turizm destinasiyalarında müştərilərin cəlb edilməsi üçün müxtəlif attraksionlar işə salınır, şou proqramlar təklif olunur. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin təsnifatına əsasən turizm müəssisələrinə müştərilərə turizm paketləri satan müəssisələr aid edilir. Turizm müəssisələri öz fəaliyyət dairəsinə görə turoperator və turagentlərə bölünürlər. Turoperatorlar müxtəlif səpgili xidmətlərlə komplektləşdirilmiş turizm məhsulunu təqdim etdiyi halda, luragentlər turistlərlə xidmət təminatçıları arasında vasitəçi işini verinə yetirir. Turistlərə turpakel əsasında birbaşa xidmət göstərən müəssisələr xidmət təminatçılarıdır. 4 iyun 1999-cu il tarixdə qəbul olunmuş “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda aşağıdakı izahlar verilmişdir: Turoperator - turların komplektləşdinlməsi, turizm məhsulunun formalaşdırılması, hərəkətə gətirilməsi və satışı ilə məşğul olan lurizm təşkilatı; Turagent - turoperator tərəfindən hazırlanmış turizm məhsulunun alınması, onun hərəkətə gətirilməsi və satışı üzrə vasitəçilik fəaliyyəti göstərən fiziki və ya hüquqi şəxs;

Bir çox mənbələrdə müştərilərə turlar təklif edən turoperator və turagentləri digər turizm müəssisələrindən ayırmaq məqsədilə turfıma adlandırırlar.